

УДК 94(477)«192» : 376.091
LCC DK 508.9.D64

Д. В. Архирейський, К. О. Дубінська

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Катеринославська (Дніпропетровська) партійна школа (1920–1933) в контексті становлення радянської ідеології

Досліджено мету та умови створення та особливості функціонування в 1920-х роках радянсько-партійних шкіл. На прикладі Катеринославської (Дніпропетровської) школи проаналізовано навчальні та кадрові аспекти діяльності подібних установ. Встановлено, що радянсько-партійні школи, які діяли в УСРР, відігравали важливу роль у розповсюдженні комуністичної пропаганди та індоктринації населення, і це мало неабияке значення у формуванні радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: пропаганда; освіта; радянсько-партійні школи.

Архирейский Д. В., Дубинская Е. А. Екатеринославская (Днепропетровская) советско-партийная школа (1920–1933) как фактор большевистской индоктринации

Исследованы цели и условия создания, а также особенности функционирования в 1920-х годах советско-партийных школ. На примере Екатеринославской (Днепропетровской) школы проанализированы учебные и кадровые аспекты деятельности подобных учреждений. Выяснено, что советско-партийные школы, действовавшие в УССР, играли важную роль в распространении коммунистической пропаганды и индоктринации населения, и это имело немаловажное значение в формировании советского тоталитарного режима.

Ключевые слова: пропаганда; образование; советско-партийные школы.

Arkhireyskyi D. V., Dubinska K. O. Katerynoslav (Dnipropetrovsk) Soviet-Party School (1920–1933) as a factor of Bolshevik indoctrination.

The purpose and conditions of creation, as well as peculiarities of the functioning of Soviet-party schools in the 1920s were investigated. On the example of the Katerynoslav (Dnipropetrovsk) school the educational and personnel aspects of activity of similar establishments are analyzed. It's established that the Soviet-party schools operating in the Ukrainian SSR played an important role in spreading communist propaganda and population indoctrination, and this was of no small importance in the formation of the Soviet totalitarian regime. The article deals with the main goal of the party schools – the training of party functionaries, activists, propagandists, whose main quality was devotion to the ruling regime. It's defined that party education meant raising the general educational level of school students, as well as maximizing their perception of communist ideology. Graduates of party schools were in great demand on party, public and state work.

Keywords: Propaganda; Education; Soviet-party Schools.

Постановка проблеми. Оголошена в Україні політика декомунізації жодним чином не означає, що радянська історія має бути забута, тим більше, табуована. Навпаки, на наше переконання, її з багатьох причин слід вивчати та досліджувати. По-перше, тому, що значна кількість сюжетів радянської історії у відповідний час з ідеологічних міркувань цілеспрямовано замовчувалась, і хоча в пострадянський період ці лакуни почали активно

досліджуватися, повноцінна та об'єктивна історія радянського суспільства наразі відсутня. По-друге, майже чверть століття молодий український державно-суспільний організм дуже повільно і невпевнено позбавлявся тоталітарно-радянських хвороб та вірусів, намагаючись вилікуватися та повернутися до своєї природної сутності. І лише останні чотири роки, завдяки відомим подіям, процеси очищення прискорилися й набули

певної цілеспрямованості. Проте, аби перемогти хворобу, її треба знати, розуміти, тому політика декомунізації може розраховувати на успіх лише за умови беззаперечного та об'єктивного знання радянської історії.

Третьою причиною необхідності прискіпливого вивчення історії радянського суспільства є факт використання Російською Федерацією історії, в тому числі історії СРСР, в інформаційно-пропагандистській війні проти незалежної України. Безперечно, історик-науковець не повинен перетворюватися на пропагандиста, але може виступати в якості експерта у розв'язанні ворожих домислів на історичну тематику.

Пропагандистська машина сучасної Росії виникла не на порожньому місці. Російський політичний істеблішмент, не таємниця, свій менеджмент багато в чому базує на радянських традиціях, що простежується в орієнтації сучасної Росії на милітаризацію суспільства, розбудову авторитарної влади, обмеження громадянських свобод, дискримінаційну національну політику, наділення себе правом втручання у внутрішні справи сусідніх держав, тотальну пропаганду тощо. Історичне коріння пропагандистської політики сучасної Росії бачимо в радянсько-партійній пропагандистсько-ідеологічній системі. Як закладалися основи цієї системи, можна простежити на прикладі Катеринославської (Дніпропетровської) партійної школи, яка існувала у досить ліберальних 1920-х рр. та на початку формування сталінської диктатури.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. За радянської доби тема функціонування партійних шкіл в УСРР у широкому контексті загально-радянської партійної освіти знайшла висвітлення у працях Є. Андрєєва, Є. Бистрова, Ф. Кротова, І. Анікєєвої, Л. Коренної (Андрєєв, 1973; Анікєєва, 1982; Бистров, 1979; Корінна, 1985; Кротов, 1978). Сучасна історіографія представлена доробком вітчизняних дослідників М. Фролова, М. Дорошка, С. Серьогіна, Є. Бородіна, які розглядають партійні школи передовсім як джерела поповнення номенклатурних кадрів Радянської України (Серьогін & Бородін, 2012). Водночас слід констатувати, що спеціальні комплексні дослідження радянсько-партійних шкіл фактично відсутні. Тобто історики знають про такий різновид освіти в Україні, проте ніхто з них окремо не досліджував причини та особливості створення цих шкіл, специфіку навчальних планів і програм, проблеми комплектації викладацькими кадрами тощо. Повною мірою це стосується й Катеринославської (Дніпропетровської) радянсько-партійної школи.

Мета дослідження. Таким чином, метою даної статті є дослідження цілей та умов створення зазначеної школи, особливостей її навчального про-

цесу, а також аналіз кадрових проблем, які школа мусила вирішувати в період нової економічної політики.

Виклад основного матеріалу. Партійна освіта в СРСР завжди виконувала кілька функцій, серед яких, напевно, головними були підготовка кадрів партійно-державних функціонерів та розробка ідеологічних засад радянської пропаганди, основним споживачем якої було буквально все населення держави. Отже, пропаганда була тотальною, що стало важливою суттєвою ознакою радянсько-комуністичного тоталітаризму як історичного явища. Досліджувана у статті проблема дозволяє з'ясувати такі сюжети як інституалізація партійної освіти та особливості комуністичної ідеологізації населення СРСР, що об'єктивно сприяло формуванню так званого радянського народу.

Як відомо, більшовики-ленінці вважали себе справжніми марксистами. З другої половини XIX ст. марксизм формально сприймався, насамперед його adeptами, як найпрогресивніше економіко-політичне вчення. Тому велике значення для його поширення серед населення, передовсім пролетаріату та тієї частини інтелігенції, яка, відносно до марксистського ж канону, бачила в пролетаріаті передовий соціальний клас, мало розповсюдження марксистської літератури та організація спеціальних гуртків для викладання та обговорення тих чи інших положень цього вчення. Послідовники В. Леніна від часу формування Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії та власне більшовицьких осередків брали активну участь в організації партійної, як вони самі називали, освіти, що одночасно із поширенням ідей марксизму збільшувало чисельність adeptів їх організації.

Катеринославський промисловий район був одним із головних центрів діяльності більшовиків. Отже, не дивно, що задовго до революції 1917–1921 рр. вони розпочали тут пропагувати свої ідеї. Наприклад, видатна більшовичка С. Гопнер згадувала, що в Амур-Нижньодніпровському їх організації агітували до революції серед місцевих залізничників (Гопнер, 1957, с. 42). Інший учасник дореволюційного катеринославського більшовицького підпілля, Б. Магідов, згадував: «Наша робота у підпіллі полягала в тому, що... ми організували гуртки, в яких займалися партійно-політичною самоосвітою. Інтелігентів-марксистів серед нас не було і на початку нам довелося в цьому сенсі важкувато» (Магідов, 1923, с. 91). У біографічній довідці одного з тодішніх лідерів катеринославських комуністів Д. Лебідя зазначалося, що на базі залізничних майстерень комуністи-агітатори утворювали молодіжні групи, на засіданнях яких проводилися заняття, аналізувалися й коментувалися праці відомих марксистів, через

таку підготовку пролетарської молоді більшовики залучали останню до серйознішої практичної роботи (Лебедь Дмитрій Захарович, 2009).

Дореволюційний пропагандистський досвід став у нагоді більшовикам, безперечно, під час революції 1917–1921 рр., коли поруч з військовими діями розгорнулася справжня битва за впливи на суспільні маси. Пропаганда та партійна освіта використовувалися комуністами з тими самими цілями, що і до революції, але в більш активних інтенсивних формах. На відміну від дореволюційного часу, компартія звикала бути владою, керувати територіями, населенням, державними інститутами тощо, тому її пропагандистська робота виходила на нові рівні та урізноманітнювалася.

Так, у червні 1920 р., за рішенням IX з'їзду РКП(б), у складі апарату ЦК партії було створено агітаційно-пропагандистський відділ. У грудні 1920 р. такий же відділ розпочав роботу при ЦК КП(б)У, причому з його складу було виділено підвідділ партійної освіти, реорганізований у 1922 р. у підвідділ пропаганди. Саме агітаційно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)У та місцеві парткоми керували системою партійної освіти (Аникеева, 1982, с. 29). Відповідно ж до рішень X з'їзду РКП(б), від квітня 1921 р. при агітпропах губкомів утворювалися підвідділи партійної освіти, які дбали про створення мережі радпартшкіл та її ідейне наповнення, натомість відділи радпартшкіл Губполітпросвіту керували всією організаційною роботою та її фінансуванням (ДАДО, ф. 1, оп. 1, спр. 507, арк. 4). Всі ці факти беззаперечно свідчать про безпосередній зв'язок між державною ідеологією та пропагандою й партійною освітою в системі радянської влади.

По завершенні восени 1920 р. в Україні регулярної війни з білими більшовики мусили змінювати вектор пропаганди, зосереджуючи основну увагу на цивільному населенні, яке необхідно було переконувати у перевагах нової влади. Проте, встановивши контроль над Україною, компартія зустрілася із значними труднощами в освоєнні нового «життєвого простору» – від активної боротьби селянства проти більшовицької аграрної політики до пасивного неприйняття українською інтелігенцією культурного нігілізму та політики русифікації нової влади. КП(б)У задля ідейної нівелизації спротиву населення потребувала значної кількості агітаторів та пропагандистів.

Незважаючи на вагомий революційний досвід, система партійної освіти РСФРР та УСРР у 1920-х рр. розвивалась хаотично, без чітких форм та єдиних програм, із залученням, як правило, викладачів-аматорів. Відповідно до рішень X з'їзду РКП(б) (березень 1921 р.), у кожному губернському центрі створювалось по одній партійній школі з двома-трьома випусками на рік та майже в поло-

вині повітів – школи зі зниженою програмою (Десятий съезд РКП(б)..., 1933, с. 631).

Спираючись на це рішення, Всеросійська нарада завідуючих агітвідділами губкомів та обкомів РКП(б) влітку 1921 р. ухвалила резолюцію «Про радпартшколи». Відповідно до неї утверджувалась трирівнева мережа російських радянсько-партійних шкіл: губернські, повітові та районні. Радпартшколи були середньою ланкою партійної освіти між школами політичної грамоти та комуністичними університетами. Тоді ж I Всеросійська конференція працівників радянсько-партійних шкіл та політосвіткурсів, скликана Головним політично-просвітницьким комітетом Наркомату освіти РСФРР 15–20 грудня 1921 р., винесла рішення про відхід від зразка старої партійної школи підпілля та створення натомість системи радпартшкіл I та II ступеня (повітових із 3–4-місячними курсами навчання та губернських із річним) для підготовки нових кадрів управлінців та пропагандистів мирного часу із поглибленим знанням марксизму (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 765, арк. 2). Як зазначав радянський дослідник Ф. Кротов, «на вивчення загальноосвітніх дисциплін відводилось до 25 відсотків навчального часу» (Кротов, 1978, с. 46, 47). Російський досвід, безперечно, враховувався в УСРР.

Проте у складних умовах переведення внутрішнього курсу радянської держави від «воєнного комунізму» до нової економічної політики справа налагодження державно-партійної системи пропаганди в УСРР виявилася нелегкою. У звіті відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У за 1921 р., зокрема, зверталася увага на неузгодженість системи партійної освіти, відсутність єдиних навчальних програм. Зазначалося, крім іншого, що у Волинській губернії найбільш поширеними були школи політграмоти, що у Харківській та Донецькій губерніях основною формою партійної освіти, як і в попередній час, були марксистські гуртки, а в Одеській та Катеринославській губерніях школи політграмоти першої категорії співіснували з марксистськими гуртками (Андреев, 1973, с. 42, 43).

Можна сказати, що радянсько-партійні школи у цей час виникали стихійно, як правило, на базі інструкторських та агітаторських курсів. Перші такі школи в УСРР розпочали свою роботу у 1920 р. Із березня 1920 р., зокрема, працювала Катеринославська губерньська партшкола, яка у місцевих документах іменувалася курсами радянського будівництва імені Катеринославських робітників, полеглих від руки ворогів робітничого класу (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 747, арк. 69, 85). Завідувала курсами досвідчена більшовичка С. Гопнер. Пізніше з цими курсами об'єдналась

інструкторська школа політпрацівників при губернському військкоматі.

Катеринославська партшкола готувала радянських, партійних та політичних працівників для губернії. Перший випуск, термін навчання якого тривав від 23 березня до 17 травня 1920 р., налічував 125 курсантів. За соціально-освітнім станом серед курсантів першого набору переважали робітники (55 осіб, або 44 %) та службовці («канцелярські працівники») (36 осіб, 28,8 %) із нижчою (71 особа, 56,8 %) та середньою (30 осіб, 24 %) освітою; за національністю домінували українці (55 осіб, 44 %) (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 229, арк. 134, 136). Лекторами по загальноосвітніх предметах були тодішні революційні діячі В. Аверін, Белов, С. Гопнер, Е. Квірінг, С. Мінін, В. Осипов та ін.

Протягом 1920–1921 рр. навчання у школі обмежувалось короткотерміновими 6-тижневими, 2- та 3-місячними курсами. Навіть її керівництво було змушене визнати фактичну відсутність навчальних програм, методичних матеріалів, чітких вказівок щодо подальшої роботи установи (ДАДО, ф. 1. оп. 1, спр. 535, арк. 168).

У першій половині 1922 р. навчальний курс губернської радпартшколи поділявся на три частини: загальнотеоретичні предмети, «школа грамоти» та стройові заняття. Термін навчання складав 5 місяців, з яких 4 місяці відводились на вивчення загальнополітичних предметів та місяць – на секційні заняття. Курсанти розподілялись на 5 секцій: сільськогосподарську, професійної роботи, військову, соціального виховання, лекторську. Лекторська секція та «школа грамоти» працювали доволі інертно через банальну втому курсантів та перевантаженість їхніх керівників на інших видах партійної роботи. Попри всі труднощі, 16 осіб з випуску 6-го набору школи стали лекторами, причому 6 з них перейшли працювати групами та лекторами при повітовій радпартшколі (ДАДО, ф. 1. оп. 1, спр. 535, арк. 192). Впродовж 1921–1922 рр. школою послідовно завідували Пелехов, Муравйов, колишній боротьбист Родіонов, Г. М. Стопалов, М. Васильєв, І. Л. Павловський (ДАДО, ф. 1. оп. 1, спр. 535, арк. 4, 5, 35, 36 зв., 53, 430 зв.).

Випускники перших наборів надходили у розпорядження політичних відділів губернського військкомату та місцевої залізниці, губернського відділу народної освіти, губвиконкому, вели партійну роботу на селі та серед жіноцтва тощо. Радпартшколи орієнтувалися саме на практичну підготовку партійних та радянських управлінців, політичних працівників та пропагандистів-агітаторів, які зобов'язані були розбиратися у політичній кон'юктурі, виконувати будь-які завдання правлячої партії, брати участь у мобілізації населення на виконання розпоряджень більшовицької влади.

Тож першочерговим завданням Катеринославської партшколи було не навчання конкретним дисциплінам, а комуністичне виховання та обов'язкова ідеологічна «проробка» майбутніх трансляторів ідей компартії.

Курсантів навчали веденню мітингів та бесід, дискусій серед «безпартійних мас». Для прикладу, курсанти готували доповіді на теми «Чому я став комуністом?», «Відмінність первісного комунізму від нового комуністичного суспільства», «Чому комуністи боролись проти війни, а тепер самі воюють», «Які труднощі зустріла пролетарська революція на Україні та як з ними боротися». Вивчалися «Азбука комунізму» М. Бухаріна та Є. Преображенського, «Держава і Революція» В. Леніна і т. п. (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 229, арк. 134 зв., 136 зв.). У межах загальної орієнтації культурно-освітньої політики радянської влади на ліквідацію неграмотності населення навчальні програми партійних шкіл у 1920-х рр. обов'язково включали загальноосвітні предмети та дисципліни. Таким чином, партійна освіта передбачала передовсім ліквідувати неграмотність серед членів правлячої партії. Дійсно, відповідно до офіційної статистики, станом на 1926 р. неписьменність серед членів та кандидатів компартії складала від 15 до 60 % у залежності від конкретної території (Быстров, 1979, с. 83). Зауважимо, що менш освіченими і підготовленими для навчання були члени партії з солідним партійним стажем (ДАДО, ф. 15, оп. 2, спр. 5, арк. 14).

Дослідник М. Фролов, спираючись на офіційні дані партійного перепису 1922 р., відносить понад 4 тис. більшовиків до неписьменних, адже, мовляв, всі вони «висловили бажання навчитися грамоти» (Фролов, 2011, с. 501). Згідно з партійним переписом 1927 р., лише 0,8 % комуністів мали вищу освіту, 8,6 % – середню, відповідно партійців із початковою освітою налічувалось 90,6 % (Петровичев, 1970, с. 79). Незакінчену початкову та домашню освіту мали 90,5 % членів КП(б)У (Фролов, 2011, с. 501).

Система ідеологічно-освітніх закладів УСРР повністю наслідувала досвід РСФРР у цій галузі. Станом на 1924/25 навчальний рік в УСРР діяло 9 радянсько-партійних шкіл 2 ступеня та 20 шкіл 1 ступеня, наступного року функціонувало вже 18 шкіл 1 ступеня, а в 1926–1927 навчальному році нараховувалось 26 шкіл 2 ступеня та 11 шкіл 1 ступеня із загальною чисельністю 5 510 слухачів (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2004, арк. 30; спр. 2489, арк. 2). За даними ж Л. Корінної, у 1926/27 навчальному році в Україні нараховувалось 36 радянсько-партійних шкіл із 5 150 слухачами (Коренная, 1985, с. 85), що в цілому підтверджує тенденцію збільшення в УСРР кількості закладів партійної освіти у другій половині 1920-х рр.

Катеринославська губерньська радянсько-партійна партшкола 2 ступеня ім. П. Воронцова була відкрита у 1922 р. на основі вищезгаданих курсів радянського будівництва імені Катеринославських робітників, полеглих від руки ворогів робітничого класу. У 1923 р. цей заклад став окружною радпартшколою 1 та 2 ступенів, а в 1926 р. – Дніпропетровською обласною радянсько-партійною школою ім. П. Воронцова. Відкриття губерньської радпартшколи затягувалось через невизначеність кандидатури завідуючого школою та навчальною частиною, про що місцеве партійне керівництво турбувалося, неодноразово звертаючись до Оргбюро ЦК КП(б)У. Через такий кадровий дефіцит школа розпочала свою діяльність не у вересні, як планувалось, а лише у грудні 1922 р. (ЦДАГО України, оп. 7, спр. 25, арк. 53, 190). Через конфлікт в Артемівському Комуністичному університеті, що стався у вересні – жовтні 1922 р., його вже колишній перший ректор А. Скворчевський був звільнений і направлений відкривати Катеринославську радянсько-партійну школу (ДАДО, ф. 1, оп. 1, спр. 535, арк. 315; ЦДАГО України, оп. 6, спр. 39, арк. 3, 75, 213).

У жовтні 1922 р. відбулась І губерньська нарада завідуючих радпартшколами, на якій жваво обговорювались навчально-організаційні та методичні аспекти діяльності цих закладів. Акцентувалося, що центр уваги у радпартшколах має бути зосереджений саме на групових заняттях, а не на лекціях. Пропонувалося читати лекції «популярно, але не мітингово». Зважаючи на специфіку партійно-ідеологічних закладів та слабку теоретичну підкованість курсантів, викладання намагались привести до максимальної наочності. В якості домашньої роботи, зокрема, давали завдання з підготовки гасел, складання планів роботи з різних питань. Так, у молодших групах рекомендувалось застосовувати метод співбесід, у старших – доповідей з обов'язковою оцінкою слухачами їх змісту. Серед найпоширеніших методів навчання превальювали доповіді, реферати, конспектування, гучне читання вголос. Також характерними для постреволуційної доби ставали імпровізовані дискусії на гострі соціально-економічні та політичні теми, мітинги та політсуди, що мали вишколити губерньських партійних діячів для майбутніх агітаційно-пропагандистських кампаній (ДАДО, ф. 1, оп. 1, спр. 1010, арк. 9).

Станом на грудень 1922 р. у школі навчалось 189 курсантів, з них – 77 українців, 61 росіянин, абсолютну більшість складала молодь у віці 17–26 років (81 % від загалу). За соціальним походженням 106 курсантів відносили себе до робітників, 50 – селян, 20 – службовців. Як правило, курсанти мали низький базовий освітній рівень. Зокрема, домашню освіту (так звані самоучки) за

плечима мали 54 курсанти, двохкласну освіту – 104 особи, чотирьохкласну – 22, а дев'ятеро закінчили 6 класів (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 1503, арк. 5, 75).

На 1925–1926 навчальний рік загальна кількість слухачів Катеринославської окружної радянсько-партійної школи сягала вже 320 осіб (120 слухачів у школі 1 ступеня та 200 осіб – 2 ступеня) (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2004, арк. 30). Школа 1 ступеня була орієнтована на підготовку політосвітпрацівників та пропагандистів для села. Приймали членів та кандидатів РКП(б), КП(б)У, ЛКСМУ від 19 до 30 років, робітників та селян, що проявили себе у партійній, комсомольській, професійній та радянській роботі та вміли читати й писати, володіли загальнополітичною підготовкою в обсязі програми школи політграмоти. До школи 2 ступеня приймали членів та кандидатів у члени РКП(б) чи КП(б)У з партійним стажем не менше 2-х років, бажано «робітників від станка» та «селян від плуга», у віці від 20 до 30 років із підготовкою в обсязі курсу радпартшколи 1 ступеня (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2004, арк. 30 зв.).

Із січня 1927 р. Дніпропетровською окружною радянсько-партійною школою 1 та 2 ступенів завідував латвієць Я. Андерсон, випускник Катеринославської губпартшколи, пропагандист та колишній завідувач її навчальної частини (ЦДАВО України, оп. 12, спр. 139, арк. 3 зв.).

Із 1923 р. при партійних організаціях СРСР почали відкривати національні відділення радянсько-партійних шкіл (Кротов, 1978, с. 41). Таким чином, на 1925–1926 навчальний рік в УСРР діяли єврейське відділення при радпартшколі в Одесі, молдавське – у Балті (згодом перетворено в окрему радпартшколу 1 ступеня); єврейське та польське національні відділення 2 ступеня із дворічним терміном навчання діяли у Києві, татарське – в Артемівську, німецьке – в Одесі. При Катеринославській школі працювало національне болгарське відділення 1 ступеня для 50 комуністів-емігрантів із однорічним терміном навчання. У вересні 1925 р. завідувачем цього відділення призначили члена Болгарської компартії Х. Петрова, який знайшов політичний захист у СРСР після придушення повстання болгарських комуністів у вересні 1923 р. (ЦДАВО України, оп. 12, спр. 5831, арк. 7, 11 зв.). Під час набору слухачів на болгарське відділення дотримувались «класового» співвідношення у пропорції 20 % робітників на 80 % селян (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2004, арк. 32). Однак, вже з 1927 р. болгарську радпартшколу перевели до Одеси (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2489, арк. 19).

Із 1925 р. Катеринославська радпартшкола перейшла на систему навчання по так званому Даль-

тон-плану, що передбачало зниження ролі лектора та посилення індивідуального засвоєння нового матеріалу. Особливої актуальності ця система набула в умовах фактичного дефіциту навчально-педагогічних кадрів. Із 1924 р. у радянсько-партійних школах навчальний рік розбивався на три триместри.

У 1926/27 навчальному році на першому курсі радпартшколи 2 ступеня викладалися загальноосвітні дисципліни та історія класової боротьби (250 год.), історія ВКП(б) та ленінізму (300 год.), політекономія (200 год.), історичний матеріалізм (100 год.), господарське будівництво (200 год.), державний устрій СРСР (120 год.), партійне будівництво на селі та робота ЛКСМУ (76 год.), політосвітробота на селі (116 год.), організація й методика пропаганди (60 год.), агрограмота (50 год.), гігієна, воєнізація (ЦДАВО України, оп. 6, спр. 3107, арк. 9).

У 1925/26 навчальному році у Катеринославській радпартшколі лекторами були переважно молоді викладачі, які працювали, як правило, за сумісництвом у Катеринославському інституті народної освіти. Вдалося з'ясувати, що історію, зокрема, викладали Г. Ножницький та Д. Розенкноп, політекономію – Я. Андерсон, економіку – Б. Кузнецов, Х. Петров, І. Гехтман, М. Короп (ДАДО, спр. 5, арк. 32, 33; ЦДАВО України, оп. 12, спр. 5405, арк. 1). Серед восьми викладачів загальноосвітніх предметів налічувався один комуніст; половина викладачів мали вищу освіту (ДАДО, ф. 15, оп. 2, спр. 5, арк. 63). В анонімному опитуванні 43,7 % слухачів виявили невдоволення частотою зміною викладачів, а курсанти болгарського відділення висловили думку про професійну непридатність своїх лекторів з історії та політекономії. Слухачі пропонували проводити заняття з математики класним методом, скасувати контрольні роботи з історії та політекономії, посилити контроль за навчанням кожного курсанта. Більшість слухачів скаржились також на недостатній обсяг навчального навантаження загальноосвітніх дисциплін і пропонували збільшити кількість навчальних годин для курсів із математики та російської мови (ДАДО, ф. 15, оп. 2, спр. 5, арк. 57, 58, 63). У 1927–1928 навчальному році у школі працювали вже вісім так званих політлекторів та четверо викладачів загальноосвітніх предметів.

Певні проблеми постали перед адміністрацією радянсько-партійних шкіл при реалізації політики українізації. У 1924/25 навчальному році у радпартшколах 2 ступеня сумарна чисельність українців не перевищувала 47,8 %. Загальні звіти констатували фактичну відсутність україномовних політлекторів не тільки у Катеринославській, але й в Одеській, Чернігівській, Харківській та Подільській школах (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2004, арк. 44). Катеринославська школа з

1925 р. зобов'язувалась перевести половину груп на українську мову викладання загальноосвітніх предметів та двох політичних дисциплін. Тож станом на 1925/26 навчальний рік керівництво школи звітувало про перехід на українську мову навчання 2-х груп із 4-х 2 ступеня: «З 2-го триместру всі викладачі, крім чотирьох, переходять на українську мову. Частина викладачів не зовсім добре володіє українською мовою, але всі будуть провадити навчання українською мовою. Товариші, що не знають української мови, зобов'язались навчитися до III триместру» (ЦДАВО України, оп. 6, спр. 3107, арк. 9). З метою підготовки україномовних політлекторів у липні 1925 р. у Харкові було відкрито українські курси з перепідготовки працівників для радпартшкіл. Для курсантів 1 ступеня збільшували години вивчення української мови за рахунок скорочення занять з російської (ДАДО, ф. 15, оп. 2, спр. 5, арк. 16).

Від середини 1920-х рр. розширилася мережа вечірніх та заочних радянсько-партійних шкіл. При Катеринославській школі, зокрема, було створено вечірнє відділення політграмоти на 200 осіб, на якому викладали самі курсанти (ДАДО, ф. 15, оп. 2, спр. 5, арк. 16).

Кадрові проблеми, з якими стикалися радянсько-партійні школи в Україні, подекуди призводили до невиконання навчальних планів і, як наслідок, до неповноцінних випусків. Так, по завершенні 1925/26 навчального року на пропагандистську роботу не було направлено жодного слухача через відсутність курсу з методики. У цьому самому році було вирішено залучити більшу кількість селян до складу слухачів, аби підготувати з них сільських пропагандистів: понад 40 % для радпартшкіл 2 ступеня та 45% – для 1 ступеня (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2004, арк. 30 зв.).

У 1926 р. Оргбюро ЦК ВКП(б) вирішило упродовж двох років завершити роботу шкіл першого ступеня та перейти до єдиної радпартшколи із дворічним терміном навчання. Однак продовжували свою діяльність національні радпартшколи першого ступеня із підготовчими відділеннями (Кротов, 1978, с. 43). Тривалість навчання складала 2–2,5 роки, упродовж яких курсанти спершу опановували грамоту та позбувалися власної малограмотності, а згодом освоювали політичні знання (Быстров, 1979, с. 90).

Численні реорганізації існуючої партійно-ідеологічної мережі не принесли якісних змін. Великий відсоток відрахувань, невідвідування слухачами занять, казенний характер обов'язкової партосвіти для партійно-радянських кадрів привели до запровадження у 1927/28 навчальному році, в якості експерименту, принципу добровільності. Досить вільно інтерпретована добровільність дала

можливість парторганізаціям обґрунтовувати незадовільний та часто механічний підбір слухачів до радянсько-партійних шкіл, адже «достатньо було одного бажання слухача записатись у ту чи іншу групу і він зараховувався» (ЦДАГО України, оп. 20, спр. 2685, арк. 14).

В умовах згорання в СРСР курсу нової економічної політики та в контексті завдань «великого перелому» було здійснено чергову перебудову системи радянсько-партійних шкіл. З 1929 р. ці навчально-ідеологічні установи почали готувати передовсім пропагандистів та політично-педагогічних працівників для села, секретарів сільських партосередків, керівників колгоспів. Для них встановлювався максимальний термін навчання до 3-х років. Станом на 1929/30 навчальний рік в УСРР діяло 23 радпартшколи, в яких навчалось 3 575 слухачів (Коренная, 1985, с. 87).

Згідно з постановою Секретаріату ЦК КП(б)У від 1 березня 1930 р., радянсько-партійні школи були реорганізовані у зв'язку з початком сталінської індустріалізації. Зазначалося, що основним завданням радпартшкіл тепер вважається підготовка партійних кадрів для «усуспільнення сільськогосподарського сектора та оргпрацівників й партійців для промисловості». У складі Дніпропетровської окружної радянсько-партійної школи було створено три відділи: масових культурно-політичних і освітніх працівників, пропагандистів для колективних об'єднань і низової кооперації; організаційно-партійних і радянських працівників для соціалістичного сектора села; організаційно-партійних працівників для промисловості (ДАДО, ф. 15, оп. 2, спр. 48, арк. 22, 138). Від 1930 р. почала свою діяльність заочна радянсько-партійна радіо-школа. До початку 1930-х рр. радпартшколи виконували завдання масової політичної підготовки партійних кадрів та безпартійного активу,

але з 1933/34 навчального року у цих закладах припинили підготовку пропагандистів. Відтепер для цих цілей організовувались крайові та обласні річні курси марксизму-ленінізму.

Висновки. Отже, створені на початку 1920-х рр. радянсько-партійні школи у період непу стали важливою складовою державно-пропагандистської системи комуністичного режиму. Дореволюційний досвід підготовки більшовицьких партійних активістів в умовах, коли компартія стала правлячою, використовувався партшколами для реалізації двох головних завдань: підготовки нових кадрів для державних органів та партійних структур, передовсім на селі, а також удосконалення й апробації ідеологічних установок, які стали основою більшовицької індоктринації населення.

Формально будучи навчальними закладами, партшколи, як бачимо на прикладі Катеринославської (Дніпропетровської), змушені були виконувати ще одну місію, пов'язану з ліквідацією неграмотності серед населення, що було важливою складовою культурно-освітньої політики радянського режиму саме в 1920-х рр. Як і інші навчальні заклади того часу, партшколи УСРР змушені були шукати можливості для реалізації політики українізації. Помітним ускладненням у діяльності цих специфічних навчально-ідеологічних установ був характерний для періоду нової економічної політики дефіцит викладацьких кадрів, адже навчальні плани партшкіл включали як загальноосвітні дисципліни, так і суто політико-ідеологічні курси. Як би там не було, радянсько-партійні школи відіграли суттєву роль у швидкому поповненні корпусу партійно-державних функціонерів більш підготовленими, порівняно з попереднім часом, активістами та пропагандистами, потрібними для подальшого зміцнення комуністичного режиму.

Бібліографічні посилання

- Андреев, Е. Г. (1973). *Формы и методы партийного просвещения (Из истории становления системы политического образования 1921–1925 гг.)*. Алма-Ата: Наука.
- Аникеева, И. В. (1982). *Марксистско-ленинское образование коммунистов и беспартийных в начальном звене партийного просвещения: (Опыт Компартии Украины 1921–1928 гг.)*: дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук (07.00.01). Днепропетровск.
- Быстров, Е. С. (1979). *Деятельность КПСС по созданию и развитию системы марксистско-ленинского образования в период строительства социализма (1917–1938 гг.)*: дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук (09.00.02). Москва.
- Гопнер, С. И. (1957). Мартовские и апрельские дни 1917 из воспоминаний участника Октябрьской революции. *Вопросы истории* (3), 42–52.
- Державний архів Дніпропетровської області.*

- Десятый съезд РКП(б). 8 марта – 16 марта 1921 г. (1933). Москва: Партиздат.
- Дорошко, М. С. (2008). *Номенклатура. Керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.): монографія*. Київ: Ніка-Центр.
- Коренная, Л. Е. (1985). *Деятельность Коммунистической партии по развитию заочной формы партийного просвещения (1926–1938 гг. на материалах Компартии Украины)*: дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук (07.00.01). Киев.
- Кротов, Ф. Г. (1978). *Школа идейной закалки. Очерки истории марксистско-ленинского образования в КПСС*. Москва: Политиздат.
- Лебедь Дмитрий Захарович. *Большая биографическая энциклопедия*. (2009). Получено из https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/69573/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%8C

Магидов, В. (1923). В Екатеринославском подполье 1911–12 г. (Воспоминания участника). *Летопись революции. Журнал Комиссии по изучению Истории Октябрьской Революции и Коммунистической Партии (большевиков) Украины* (2), 91–94.

Петровичев, Н. А. (1970). *Партийное строительство: учебное пособие*. Москва: Политиздат.

Серьогін, С. & Бородин, Є. (2012). Радянський досвід професійної освіти державно-управлінських кадрів. *Публічне адміністрування: теорія та прак-*

тика: електрон. збір. наук. пр. (2 (8)). Отримано з [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/index.html](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/index.html)

Фролов, М. О. (2011). *Політична система та номенклатурна еліта радянської України 1920–1930-х рр.: особливості та механізми формування і функціонування*. Запоріжжя: КПУ.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166.

Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1.

References

- Andreev, Ye. G. (1973). *Formy i metody partiynogo prosveshcheniya (Iz istorii stanovleniya sistemy politicheskogo obrazovaniya 1921–1925 gg.)*. Alma-Ata: Nauka.
- Anikeeva, I. V. (1982). *Marksistsko-leninskoe obrazovanie kommunistov i bespartinykh v nachalnom zvene partiynogo prosveshcheniya: (Opyt Kompartii Ukrainy 1921–1928 gg.): dis. na soisk. uchen. step. kand. ist. nauk (07.00.01)*. Dnepropetrovsk.
- Bystrov, Ye. S. (1979). *Deyatel'nost KPSS po sozdaniyu i razvitiyu sistem marksistsko-leninskogo obrazovaniya v period stroitel'stva sotsializma (1917–1938 gg.): dis. na soisk. uchen. step. kand. ist. nauk (09.00.02)*. Moskva.
- Central'nyy derzhavnyy arkhiv vyshnykh orghaniv vlady ta upravlinnja Ukrainy*. F. 166.
- Central'nyy derzhavnyy arkhiv ghromads'kykh ob'jednanj Ukrainy*. F. 1.
- Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koy oblasti*.
- Desyaty sezd RKP(b). 8 marta – 16 marta 1921 g.* (1933). Moskva: Partizdat.
- Doroshko, M. S. (2008). *Nomen-klatura. Kerivna verkhivka Radianskoi Ukrainy (1917–1938 rr.): monohrafiya*. Kyjiv: Nika-Centr.
- Frolov, M. O. (2011). *Politychna systema ta nomenklatura elita radjans'koyi Ukrainy 1920–1930-kh rr.: osobly-*
- vosti ta mekhanizmy formuvannja i funkcionuvannja*. Zaporizhzhja: KPU.
- Gopner, S. I. (1957). Martovskie i aprel'skie dni 1917 iz vospominaniy uchastnika Oktyabrskoy revolyutsii. *Voprosy istorii* (3), 42–52.
- Korennaya, L. Ye. (1985). *Deyatel'nost Kommunisticheskoy partii po razvitiyu zaочноy formy partiynogo prosveshcheniya (1926–1938 gg. na materialakh Kompartii Ukrainy): dis. na soisk. uchen. step. kand. ist. nauk. (07.00.01)*. Kiev.
- Krotov, F. G. (1978). *Shkola ideynoy zakalki. Ocherki istorii marksistsko-leninskogo obrazovaniya v KPSS*. Moskva: Politizdat.
- Lebed Dmitriy Zakharovich. *Bolshaya biograficheskaya entsiklopediya*. (2009). Retrieved from https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/69573/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%8C.
- Magidov, V. (1923). V Yekaterinoslavskom podpole 1911–12 g. (Vospominaniya uchastnika). *Letopis revolyutsii. Zhurnal Komissii po izucheniyu Istorii Oktyabrskoy Revolyutsii i Kommunisticheskoy Partii (bolshevikov) Ukrainy* (2), 91–94.
- Petrovichev, N. A. (1970). *Partiynoe stroitel'stvo: uchebnoe posobie*. Moskva: Politizdat.

Надійшла до редколегії 02.08.2018